

Joanna Sanetra-Szeliga
<http://orcid.org/0000-0002-8679-2074>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
sanetraj@uek.krakow.pl
DOI: 10.35765/pk.2024.4401.20

Rezyliencja miast i sektor kultury*

STRESZCZENIE

Istotną cechą współczesnego miasta jest rezyliencja rozumiana jako zdolność do odpowiedniego reagowania na szoki, zakłócenia i perturbacje, tj. umiejętność utrzymania bądź powrotu do założonego funkcjonowania albo szybkiej adaptacji do sytuacji poprzez transformację. By odpowiednio przygotować się na współczesne wyzwania, miasta powinny wykorzystywać dostępne zasoby endogeniczne. Jednym z nich, wciąż niedostatecznie docenianym, jest sektor kultury i jego działania. Celem artykułu jest pokazanie, że kultura może być ważnym elementem budowania miejskiej rezyliencji. Na podstawie szerokich badań literaturowych zaprezentowane zostają przykłady wykorzystania kultury na rzecz tworzenia rezyliencji społecznej, ekonomicznej i środowiskowej. Potwierdzają one potencjał kultury, który miasto może wykorzystać w budowaniu swojej odporności.

SŁOWA KLUCZE: rezyliencja, odporne miasto, sektor kultury, społeczno-ekonomiczny potencjał kultury, kultura katalizatorem rezyliencji

ABSTRACT

Resilient Cities and Cultural Sector

Resilience, understood as the ability to respond adequately to shocks, disruptions and disturbances, i.e. the capacity to sustain or revert to the assumed functioning or swiftly adapt to the situation through transformation is a crucial characteristic of the contemporary city. To appropriately confront contemporary challenges, cities should leverage available endogenous resources. One of them, still insufficiently acknowledged, is the cultural sector and its activities. The aim of the article is to show that culture can serve as a significant building component in fostering urban resilience. Drawing upon extensive literature review, examples of employing culture to foster social, economic, and

* Publikacja została dofinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie – Projekt nr 049/GGH/2022/POT.

environmental resilience are presented. They confirm the cultural potential that cities possess in harnessing culture to bolster their resilience.

KEYWORDS: resilience, resilient city, cultural sector, socio-economic potential of culture, culture as a catalyst for resilience

Wstęp

W kontekście odpowiedzi na szoki, turbulencje, kryzysy i katastrofy dotyczące współczesne miasta coraz częściej używane jest pojęcie „rezyliencji” miejskiej i miasta „rezylientnego”. Pojawiają się próby zmierzenia poziomu rezyliencji oraz zidentyfikowania jej głównych czynników, a więc odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób miasto może wzmocnić swoją zdolność do absorpcji szoków, adaptacji do zmieniających się okoliczności i transformacji systemu w przypadku pojawiających się kryzysów. Autorzy z OECD powołują się na następujące cechy odpornego miasta: silny (*robust*) system i infrastruktura zdolne do przyjęcia szoku bez większej szkody dla funkcjonowania, nadmiarowości (*redundancy*) zasobów, środków, umiejętności, które można wykorzystać w razie nagłej potrzeby, elastyczność (*flexible*) systemu (zdolność do przyjęcia nowych rozwiązań w odpowiedzi na nagłą potrzebę), refleksyjność (*reflective*), tj. zdolność do uczenia się na błędach, zaradność (*resourceful*) rozumiana jako zdolność ludzi i instytucji do szybkiego znajdowania rozwiązań oraz inkluzywność (*inclusive*) – włączanie różnych aktorów w budowanie rezyliencji – i zintegrowanie (*integrated*) procesu tworzenia odporności na różnych poziomach i jednostkach administracji. Cechy ten można rozważać w czterech wymiarach. Pierwszy wymiar – gospodarczy – wymaga dywersyfikacji przemysłu i miejsca na innowacje. W ramach drugiego, społecznego wymiaru, konieczne jest tworzenie włączającego i spójnego społeczeństwa aktywnych obywateli. Wymiar środowiskowy podkreśla znaczenie zrównoważonego rozwoju. A ostatni, instytucjonalny, zwraca uwagę na jakość przywództwa i zarządzania oraz wagę strategicznego, długofalowego myślenia (Figueiredo i in., 2018, s. 18).

Implementacja działań zwiększających miejską rezyliencję wymaga analizy systemu funkcjonowania danego miasta, jego zasobów, cech specyficznych, powiązań z otoczeniem, kwestii społecznych, gospodarczych, ekologicznych. Stosunkowo rzadko w szczegółowych dyskusjach o odporności miasta pojawia się kwestia potencjału sektora kultury w tym zakresie. Celem artykułu jest więc wykorzystanie badania literaturowego do spojrzenia na rezyliencję miejską przez pryzmat działań kulturalnych i zasygnalizowania, że kultura może stać się istotnym katalizatorem budowania miejskiej rezyliencji. Artykuł jest podzielony na dwie części.

Pierwsza z nich wprowadza pojęcie rezydencji, natomiast w drugiej pokazane zostało, w jaki sposób kultura może się stać elementem jej budowania w aspekcie społecznym, ekonomicznym i środowiskowym¹.

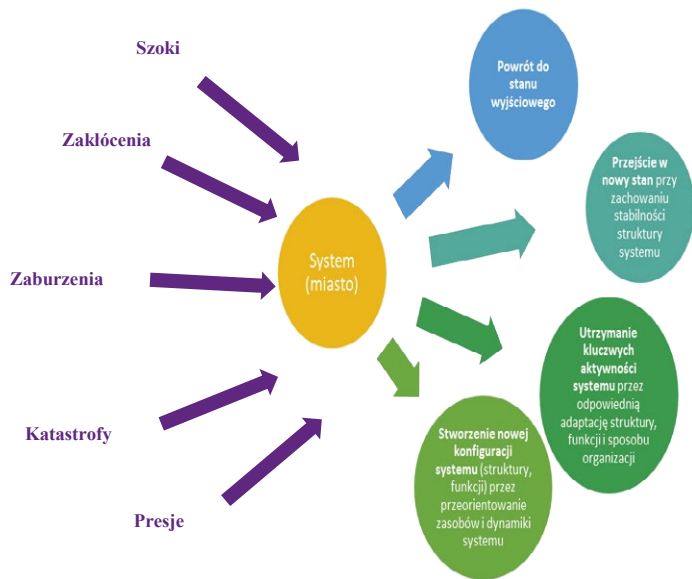
Rezyliencja, miasto i kultura

Choć pojęcie rezyliencji, szczególnie w kontekście społeczno-ekonomicznym, może wydawać się kalką językową (z języka angielskiego), a w *Encyklopedii* PWN i *Słowniku języka polskiego* PWN² terminu tego nie można znaleźć, popularna wyszukiwarka Google pokazuje około 4700 wyników odnoszących się do „rezyliencji miejskiej”. Uznany amerykański słownik Merriam-Webster wskazuje na łaciński źródłosłów terminu: *resiliere* – „odskoczyć”, „cofnąć się”, i wyjaśnia, że rezyliencja (ang. *resilience*) oznacza z jednej strony „zdolność naprężonego ciała do odzyskania swojego rozmiaru i kształtu po deformacji spowodowanej zwłaszcza naprężeniami ściskającymi”, z drugiej zaś „zdolność do wyzdrowienia lub łatwego przystosowania się do nieszczęścia lub zmiany” (Merriam-Webster Dictionary, www). Termin po raz pierwszy stosowany w fizyce materiałowej (Tredgold, 1818), znalazł również w okresie międzywojennym zastosowanie w psychologii (zdolność do podniesienia się z trudnej sytuacji, utrzymanie stabilności mentalnej), a następnie w naukach o środowisku. To w ramach tych ostatnich pojęcie uzyskało szerszy sens – system nie był już postrzegany statycznie (rezyliencja jako powrót do stanu równowagi sprzed szoku), ale dynamicznie, jako „trwałości systemów i ich zdolności do absorbowania zmian i zakłóceń oraz utrzymywania tych samych relacji między populacjami lub zmiennymi danego stanu” (Holling, 1973, s. 14). Obecnie „rezyliencja” pojawia się również w dyskursie nauk społecznych, ekologii, psychologii, medycyny i in. Adam Drobnik i in. zwracają uwagę na przydatność pojęcia rezyliencji w poszukiwaniach odpowiedzi na pytanie, dlaczego jedne miasta radzą sobie lepiej z kryzysami od innych, co przekłada się na jego wykorzystanie m.in. w geografii ekonomicznej i studiach regionalnych (Drobnik i in., 2021, s. 12).

-
- 1 Wydaje się, że w czwartym, instytucjonalnym wymiarze, rola sektora kultury jest bardziej ograniczona, stąd wymiar ten nie został ujęty w niniejszej analizie.
 - 2 Por. *Encyklopedia* PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/rezyliencja.html> (dostęp: 17.07.2023) i *Słownik języka polskiego* PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/rezyliencja.html> (dostęp: 17.07.2023). Zob. także przygotowany przez PAN *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/szukaj/podstawowe/wyniki?szukaj=rezyliencja> (dostęp: 17.07.2023).

Obecne w literaturze definicje rezyliencji³ różnią się przede wszystkim reakcją, jaka zachodzi w systemie (np. w mieście) w wyniku pojawienia się zakłóceń, szoków czy katastrof. Rysunek 1 przedstawia cztery możliwe sytuacje. Po pierwsze, system może zwalczyć zachodzące presje i po chwilowym odchyleniu wrócić do wcześniejszego *status quo*. Definicje uwzględniające taką reakcję mówią o „inżynieryjnej rezyliencji”. Po drugie, może przejść w stan nowej równowagi, zachowując stabilność swojej struktury. W trzecim przypadku dochodzi do zaadoptowania się do zachodzących zmian przy utrzymaniu głównych charakterystyk systemu. Oba wymienione przypadki ilustrują definicję tzw. ekologicznej i społecznej rezyliencji. Wreszcie, może się pojawić sytuacja, w której dochodzi do rekonfiguracji i reorientacji systemu i jego zasobów. Jest to raczej działanie o charakterze procesowym, które można nazwać rezyliencją społeczno-ekologiczną (kategoryzacja za Egusquiza i in., 2023, s. 4). W niniejszym artykule przyjęto najbardziej holistyczną definicję, tj. uwzględniającą wszystkie cztery scenariusze.

Rysunek 1. Jak system reaguje na zakłócenia? Cztery scenariusze

Źródło: opracowanie własne na podstawie Drobnik i in., 2021, s. 13–14.

3 Zestawienia definicji dokonuje np. Drobnik i in., 2021; Meerow i in., 2016.

Operacjonalizacja pojęcia rezyliencji wymaga zdecydowania o tym, co jest jednostką analizy i wobec czego miałaby ona być odporna (rezylienna). W niniejszym artykule za przedmiot analizy przyjęto miasto.

Miasta są miejscem skomplikowanych globalnych i lokalnych powiązań, tworzących wielość przestrzeni i form społecznych, kulturalnych, politycznych i ekonomicznych. Nie jest już możliwe, jeśli kiedykolwiek było, spojrzenie na miasto z jednej perspektywy – czy to ekonomicznej czy kulturowej (Bridge i Watson, 2003, s. 1).

Na miasta należy raczej patrzeć zarówno jak na konstrukty kulturowo-społeczne, jak i byty polityczno-ekonomiczne, twierdzą Gary Bridge i Sophie Watson (Bridge i Watson, 2003, s. 1). W tę coraz bardziej interdyscyplinarną stronę coraz częściej podąża współczesna nauka, sankcjonując nawet odrębną dyscyplinę – studia miejskie (*urban studies*). W kontekście dalszych rozważań związanych z kulturą i miejską rezyliencją istotne jest podkreślenie, że miasto jest systemem złożonym „z dwóch organicznie powiązanych, współdziałających na zasadzie sprzężeń zwrotnych, lecz autonomicznych podsystemów – urbanistycznego i społecznego” (Wallis, 1967, s. 10). Na miejski system składają się mieszkańcy, infrastruktura, organizacja, instytucje, połączone relacjami wzajemnymi i z otoczeniem wyposażonym w system regulacji i sterowania (Gorzelałak, 2008, s. 89). Prócz definicji systemowej, warto pamiętać tu także o podejściu organistycznym, gdzie miasto jest porównywane do „organizmu, którego elementy spełniają określone zadania zapewniające jego właściwe funkcjonowanie” (Maik, 2008, s. 78).

Lidia Mierzejewska i Magdalena Wdowicka zwracają uwagę na dwojakie spojrzenie na miasto w kontekście rezyliencji: miejska rezyliencja i rezylienne miasto (Mierzejewska i Wdowicka, 2018, s. 8). Przy czym to pierwsze to proces zakładający proaktywną i holistyczną postawę w planowaniu i podejmowaniu decyzji oraz umiejętność utrzymania bądź powrotu do założonego funkcjonowania albo szybkiej adaptacji do sytuacji poprzez transformację systemu. Natomiast rezylienne miasto to takie, które w momencie perturbacji jest w stanie utrzymać swoje funkcje i struktury, posiadające odpowiednie struktury zarządcze, jak również infrastrukturę i wydolny system społeczno-ekonomiczny. Takie miasto potrafi traktować zakłócenia jako możliwość uczenia się oraz jest gotowe do planowania działań zapobiegawczych i ich modyfikacji w razie potrzeby (Mierzejewska i Wdowicka, 2018, s. 12). Pytanie, czy miasto może być w pełni odporne, czy raczej – w sytuacji pojawiających się zupełnie nieprzewidywalnych wcześniej zagrożeń, jak to było w przypadku pandemii COVID-19 – bycie miastem rezyliennym to pewien ideał, do którego

miasta powinny zdążyć; korzystając w tym celu na przykład ze wskazówek zawartych we wskazówkach UN-HABITAT (UN-HABITAT, 2018) lub OECD (Figueiredo i in., 2018).

Mówiąc o konieczności odpowiedzi miasta na pojawiające się perturbacje, należy też krótko doprecyzować, wobec czego miasta powinny być rezylienne/odporne. Zaburzenia mogą mieć przede wszystkim charakter katastrof naturalnych (np. powodzie, susze, huragany) oraz katastrof będących wynikiem działań człowieka (czasem obie te kategorie mogą wynikać z siebie lub nakładać się na siebie). W tym drugim przypadku możemy mówić o kryzysach gospodarczych (np. wielki kryzys lat 30. XX w.), szokach polityczno-instytucjonalnych (np. radykalne zmiany ustrojowe, konflikty zbrojne), technologicznych (np. wynikających z postępu technologicznego i jego wpływu na sytuację społeczno-gospodarczą), kryzysach społecznych (np. będących rezultatem nagłej i zwiększonej migracji, depopulacji, starzenia się społeczeństwa). Problemy, którym miasta muszą stawić czoło, mogą mieć zarówno charakter globalny (globalna recesja gospodarcza, zmiany klimatyczne), jak i lokalny (np. upadek dużej firmy, trwała niekorzystna polityka lokalna). Z jednej strony mogą one być nagłe i intensywne (jak krach finansowy), z drugiej powolne i kumulatywne (jak zmiany klimatu) (Martin i Sunley, 2020, s. 18).

Przed przejściem do dalszej części rozważań konieczne jest zdefiniowanie ostatniego terminu istotnego dla niniejszej analizy, jakim jest „kultura”. Z szerokiej gamy definicji kultury stworzonej przez różne dziedziny nauki⁴ wykorzystane zostanie ujęcie kultury jako sektora⁵ kultury, kładące nacisk na jej funkcjonalne i instytucjonalne rozumienie oraz wyodrębnienie różnorodnych form działalności kulturalnych i ich rezultatów (towarów i usług). W sektorze kultury mieszczą się zarówno tradycyjnie pojmowane działalności kulturalne i podmioty je realizujące (np. teatry, muzea, filharmonie, biblioteki czy domy kultury), jak i tzw. przemysły kultury i kreatywne. Te ostatnie bazują na tradycyjnych działalnościach kulturalnych jako na „źródłach twórczych idei” (Throsby, 2010, s. 104–105), same też zajmują się działalnością komercyjną i produkują (najczęściej w sposób masowy) dobra i usługi kulturalne, zazwyczaj opierające się na twórczym i kreatywnym wkładzie, chronionym prawem autorskim. Zaliczamy do nich m.in. przemysł wydawniczy, przemysł fonograficzny, telewizję,

4 Próby systematyzacji definicji dokonują np. Alfred Kroeber i Clyde Kluckhohn (1952), Antonina Kłosowska (2005). W kontekście niniejszych rozważań warto też zwrócić uwagę np. na podejście ekonomistów kultury Davida Throsby'ego (2010) i Arjo Klamera (1996).

5 Za Michaëlem Porterem (1994, s. 234) autorka definiuje „sektor” jako grupę podmiotów wytwarzających wyroby lub usługi o podobnym przeznaczeniu, w tym wypadku dobra i usługi kultury. Przeglądu używanych definicji sektora kultury, przemysłów kultury i przemysłów kultury dokonują np. Lewandowski i in (2010, s. 8-12).

radio, przemysł filmowy, gry komputerowe, a także wzornictwo, usługi reklamowe, architektoniczne i edukację kulturalną.

Kultura a rezyliencja

Wyjściem do rozważań na temat kultury jako czynnika miejskiej rezyliencji są badania nad społeczno-ekonomicznym potencjałem kultury. Przeprowadzone przez autorkę analizy wpływu działalności sektora kultury na społeczeństwo, ekonomię, środowisko itd. (por. Sanetra-Szeliga i Jagodzińska, 2017; Sanetra-Szeliga, 2021) pokazują, że kultura jest istotnym czynnikiem rozwoju lokalnego, a jej holistyczne ujęcie w politykach miejskich przekłada się na jakość życia mieszkańców, lokalną gospodarkę, atrakcyjność i konkurencyjność, a także procesy rewitalizacyjne. Kultura może być również ważnym elementem polityki zrównoważonego rozwoju (Sanetra-Szeliga, 2021). W analogiczny sposób, jak zostanie to pokazane poniżej, można wykorzystać pewne aspekty działań w ramach sektora kultury na rzecz tworzenia rezyliencyjnego miasta.

Waga kultury jako czynnika rozwoju jest podkreślona w dokumentach stworzonych na poziomie politycznym organizacji międzynarodowych, a także władz państwowych i lokalnych. Przykładem może być tu choćby Deklaracja z Hangzhou *Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies* [Kultura w sercu polityki na rzecz rozwoju zrównoważonego] (UNESCO, 2013) albo wydane przez Radę Unii Europejskiej (Council of European Union, 2014) *Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe* [Konkluzje dotyczące dziedzictwa kulturowego jako strategicznego zasobu na rzecz zrównoważonej Europy] i komunikat Komisji Europejskiej (2014) *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*. Warto też wspomnieć o Agendzie 21 dla kultury, przyjętej przez IV Forum Władz Lokalnych w Barcelonie 8 maja 2004 r.

Te same podmioty w ostatnich latach zaczynają doceniać potencjał kultury w zakresie budowania rezyliencji. Na rolę kultury w budowaniu odpornych miast zwracają uwagę sami ich przedstawiciele. Komitet ds. Kultury Zjednoczonych Miast i Samorządów Lokalnych podkreśla, że

artyści, organizacje kulturalne i instytucje kulturalne posiadają potencjał transformacyjny, poprzez kwestionowanie wartości warunkujących wybory życiowe, w tym modele gospodarcze i konsumpcyjne. Narracje i opowiadanie historii tworzą przestrzeń dla sprawczości, namysłu, współkonstruowania znaczeń, wyobraźni oraz pożądanych i godnych ścieżek rozwoju (Potts, 2021).

Na poziomie międzynarodowym UNESCO i Bank Światowy również zwracają uwagę na konieczność włączenia kultury w procesy odbudowy i tworzenia pokojowych warunków życia (w ramach podejścia *build back better* – „odbudować lepiej”⁶) (Wahba i in., 2018). Zwracają m.in. uwagę na dwojaki potencjał kultury. Z jednej strony w sytuacjach po naturalnych katastrofach kultura może zwiększać efektywność programów odbudowy, jednocześnie wspierając działania na rzecz przygotowania się i adekwatnej odpowiedzi na kolejne problemy. Natomiast w sytuacjach postkonfliktowych kultura może być narzędziem długoterminowego przywracania pokoju, budowania mostów pojednania oraz społecznej odporności na kolejne konflikty (Wahba i in., 2018, s. 19). Stworzona przez Unię Europejską grupa robocza ds. neutralności klimatycznej i rezyliencyjnych dzielnic historycznych (EU R&I Task Force for Climate Neutral and Resilient Historic Urban Districts) podkreśla potencjał dziedzictwa w budowaniu miejskiej odporności, szczególnie w zakresie środowiska (Egusquiza i in., 2023).

Poniżej przedstawiono wybrane aspekty potencjalnej roli kultury w budowaniu rezyliencji miasta w kontekście społecznym, ekonomicznym i środowiskowym.

Rezyliencja społeczna

Rezyliencja społeczna dotyczy zarówno lokalnych wspólnot, organizacji, jak i osób indywidualnych, które tworzą dane społeczeństwo. Określa ona ich zdolności do radzenia sobie w sytuacjach nagłych wyzwań (Keck i Sakdapolrak, 2013, s. 8). Jednym z elementów budowania odporności społecznej może być zwiększenie zdolności ludzi do radzenia sobie z przeciwnościami losu. Rolą podmiotów kulturalnych byłaby tu organizacja oferty kulturalnej, które sprzyjałyby budowaniu innowacyjności i kreatywności, rozbudzaniu ciekawości i przedsiębiorczości. Pozwoli to na łatwiejsze radzenie sobie w trudnej sytuacji, szczególnie jeśli jednocześnie pokazywałyby, iż nie można opierać się jedynie na „pewnikach” z przeszłości, a raczej być otwartym na możliwości (a wręcz nieuchronność) zmiany. W tym kontekście Cornelius Holtorf wręcz sugeruje, że

poczucie własnej wartości i pewność siebie (...) lepiej budować, ucząc się postrzegać przeszłość każdej społeczności jako wizytówkę zaskakującej

6 Podejście przyjęte przez ONZ w 2016 r., w którym poszczególne etapy regeneracji, rehabilitacji i rekonstrukcji po katastrofach naturalnych lub spowodowanych przez człowieka mają być przeprowadzane w taki sposób, by zwiększyć rezyliencję społeczną.

zdolności wszystkich ludzi do radzenia sobie ze zmianami, rozwoju i kreatywnej adaptacji (2018, s. 645).

Działania kulturalne, partycypacja w kulturze, życie kulturalne to ważne elementy radzenia sobie z efektami katastrof naturalnych i tych będących skutkiem działań człowieka. To, że człowiek w najtrudniejszych warunkach może szukać wsparcia w sztuce, potwierdzają na przykład prace artystyczne powstałe w trakcie II wojny światowej w obozach koncentracyjnych (np. Ravensbruck, Auschwitz), stanowiące przejaw oporu i walki z otaczającą rzeczywistością oraz dokumentacji życia obozowego (Olszewska, [www](#)).

Kultura i dziedzictwo to klej spajający lokalne społeczności. Materialne i niematerialne dziedzictwo stanowi o lokalnej tożsamości, daje poczucie przynależności. Odpowiednio skomponowana przestrzeń publiczna wpływa na stan psychiczny człowieka, „dając mu spokój, radość, pobudzając wszechstronny rozwój” (Weichert, 1984, s. 21). Dziedzictwo materialne nieruchome (np. zabytkowa tkanka miejska) od wieków tworzące dane miejsce wpływa na stabilność psychiczną jednostki i jej poczucie bezpieczeństwa. Utrata ważnego obiektu kulturalnego czy zabytku niesie ze sobą skutki psychiczne dla lokalnej społeczności porównywalne z amnezją (Ashworth, 1993, s. 34).

Działania podmiotów kulturalnych mogą wspierać budowę kapitału społecznego, jak również tolerancji i społecznego włączenia. Kapitał społeczny stanowi istotny element procesu odbudowy, adaptacji lub transformacji po katastrofie. Daniel P. Aldrich (2015) podkreśla, że społeczności lokalne charakteryzujące się wysokim poziomem zaangażowania obywatelskiego i więzi społecznych zwykle lepiej radzą sobie w obliczu katastrofy. O roli kultury w budowaniu kapitału społecznego świadczą wyniki analizy przeprowadzonej przez Saguaro Seminar on Civic Engagement in America w harwardzkiej John F. Kennedy School of Government z inicjatywy Roberta Putnama. Kultura jest jednym z pięciu obszarów analizy (i rekomendacji) autorów, którzy podkreślają, że sztuka, czy to wizualna, muzyczna, dramatyczna, czy literacka, pozwala nam na wspólne tworzenie i odkrywanie wspólnych znaczeń. Tworzenie i prezentacja sztuki często inspiruje cały zestaw społecznie cennych wartości – zaufania, otwartości, szczerości, współpracy, tolerancji i szacunku. Od muzeów po plenerowe amfiteatry i studia taneczne przestrzenie związane ze sztuką są w swym założeniu przestrzenią społeczną (Goss, 2011, s. 34). Jako takie mogą funkcjonować jako miejsca spotkań społeczności lokalnych, oferujące możliwości rozwoju kapitału społecznego pomostowego i wiążącego różne grupy wiekowe, nowych i „starych” mieszkańców danego miejsca, a także różne grupy etniczne i religijne. Taką rolę mogą m.in. odgrywać

biblioteki, muzea, domy kultury, budując tym samym infrastrukturę kapitału społecznego i stając się tzw. trzecimi miejscami (Murzyn-Kupisz i Działek, 2013, s. 47).

Uczestnictwo w realizowanych projektach pomaga budować empatię i zrozumienie pomiędzy różnymi grupami społecznymi, a poznanie historii i dziedzictwa danego miejsca wspiera poczucie przywiązania i tożsamości. Kultura i dziedzictwo mogą się stać narzędziem rekonyliacji w obszarach postkonfliktowych, czego przykładem jest nagrodzony Europejską Nagrodą Dziedzictwa w 2021 r. projekt grupy Technical Committee on Cultural Heritage, w którym Grecy i Turcy Cypryjczycy wspólnie realizują projekty dotyczące konserwacji cypryjskiego dziedzictwa. Udowadniają tym samym, że możliwa jest współpraca pomimo trudnego kontekstu politycznego i zaszłości historycznych pomiędzy obiema społecznościami. Podobny proces zaobserwowano w Mostarze, gdzie wspólnym wysiłkiem także lokalnej społeczności zrekonstruowano zombardowany podczas wojny w 1993 r. ikoniczny, XVI-wieczny most łączący wysokie brzegi rzeki Neretwy. Wagę, jaką mieszkańcy miasta przywiązywali do mostu, oddają słowa Slavenki Drakulić: „Zabity człowiek to jeden z nas [albo Bośniackich Chorwatów albo Bośniackich Muzułmanów – moje J.S.Sz], Most to my wszyscy” (1993, s. 15). Warto też tu wspomnieć o przykładzie Mali. Do odbudowy i rekonstrukcji lokalnego dziedzictwa, zdemolowanego bądź wręcz unicestwionego przez Boko Haram w 2012 r., zaangażowano lokalną społeczność Timbaktu. Do współpracy zaproszono nie tylko rzemieślników, którzy odbudowywali zniszczone mauzolea czy meczety, ale także przedstawicieli lokalnej społeczności, którzy odtwarzali zabronione przez agresora rytuały, tańce i inne formy ekspresji lokalnej kultury, odbudowując tym samym poczucie własności i odporności na kolejne kryzysy (Wahba, Bordia i Chin, 2022).

Rezyliencja ekonomiczna

Odporność ekonomiczna mierzona bywa zazwyczaj na przykład długością utrzymywania się bezrobocia lub poziomem wahań PKB. Wpływać na nią może także m.in. poziom innowacji, korzyści aglomeracji, konkurencyjność ponadnarodowa, zróżnicowanie bazy ekonomicznej. Rozwój sektora kultury może mieć wpływ na wszystkie z wymienionych czynników (Sanetra-Szeliga, 2020).

Przykładowo, Marilena Vecco i Andrej Srakar (2017) analizują wpływ dwóch festiwali jazzowych na turystykę i zatrudnienie w miastach gospodarkach w momencie kryzysu finansowego, który dotyczył Słowenii w latach 2008–2015, sprawdzając rolę kultury w budowaniu statycznej

rezyliencji ekonomicznej. Ich badania pokazują, że oba festiwale (Jazz Cerkno i Jazzinty Novo Mesto) miały pewną rolę w zakresie wspierania odpowiedzi lokalnej gospodarki na szok zewnętrzny, jakim był kryzys finansowy (utrzymanie zatrudnienia i ruchu turystycznego, łącznie z efektami mnożnikowymi). Muhammad Kamran (2022, s. 1351) zwraca uwagę ponadto na fakt, że obecność obiektów dziedzictwa (szczególnie tych prestiżowych, wpisanych na listy dziedzictwa, popularnych) zmusza władze do zwrócenia większej uwagi na istniejącą wokół infrastrukturę (drogi, elektryczność, woda itp.) i zapewnienia jej utrzymania w przypadku zaistnienia problemów (co powoduje większą odporność zarówno dziedzictwa, jak i infrastruktury). Dodatkowo obecność materialnego dziedzictwa kulturowego wpływa na lokalną gospodarkę np. za pośrednictwem turystyki, dając miejsca pracy nie tylko w samym sektorze, ale także we wszystkich branżach dostarczających mu towary i usługi. Aby więc nie dopuścić do problemów gospodarczych wywołanych obniżeniem ruchu turystycznego, władze muszą dbać o infrastrukturę wokół istotnych obiektów dziedzictwa.

Kultura i dziedzictwo stanowią także ważny element procesu rewitalizacji, szczególnie obszarów postindustrialnych. Mogą być istotnym katalizatorem procesu rekonfiguracji czynników rozwoju w mieście. Przykładem może tu być baskijskie Bilbao⁷, jak również francuskie Saint-Étienne oraz Katowice, gdzie kultura była elementem zmiany wizerunku miasta, organizacji wielkich wydarzeń, poprawy jakości życia czy też tworzenia ikonicznych obiektów i przestrzeni miejskich (Pyka, 2018).

Procesy rewitalizacyjne wpływają często także na rynek pracy, dywersyfikując bazę ekonomiczną miasta. Wprowadzenie funkcji kulturalnych w obszary rewitalizowane pokazuje, w jaki sposób w różnicowaniu bazy ekonomicznej biorą udział np. przemysły kultury i kreatywne. Warto przy tym zauważyć, że jedną z cennych charakterystyk branż kreatywnych jest ich rezyliencja w obliczu perturbacji. Wynikać to może z organizacji samego przemysłu kultury i kreatywnego, który składa się w dużej mierze z małych i średnich przedsiębiorstw⁸, potrafiących szybko adaptować się do zmian i w rezultacie tworzyć innowacyjne rozwiązania, produkty i usługi (Pratt, 2017). Stąd można przypuszczać, że ich obecność dodatkowo może sprzyjać procesom budowania odporności miasta.

7 Sukces tego miasta w przezwyciężaniu trudności epoki postindustrialnej przełożył się na pojawienie się pojęcia: „efekt Bilbao” (por. np. Areso, 2017).

8 W Polsce 99,2% wszystkich podmiotów klasyfikowanych jako przemysły kultury i kreatywne to mikroprzedsiębiorstwa (GUS 2023, dane za 2021 r.).

Rezyliencja środowiskowa

Dyskusje na temat rezyliencji miasta w kontekście wyzwań związanych z kwestiami środowiskowymi (tj. głównie dotyczącymi zrównoważonego rozwoju) nieczęsto uwzględniają wzięcie pod uwagę lokalnych zasobów kulturalnych. W relatywnie rzadkich przypadkach, gdy tak się dzieje, zwraca się m.in. uwagę na potencjalne wykorzystanie tradycyjnych technik i umiejętności w zakresie budownictwa, zrównoważonego rolnictwa oraz ochrony zabytków i krajobrazu, a także przenoszenie tego typu lokalnej wiedzy do miejsc geograficznych, które wraz ze zmianą klimatu mogą potrzebować rozwiązań z innych stref klimatycznych. Dodatkowo wskazuje się wagę lokalnych tradycji, np. takich jak święta czy targi, oraz narracji związanych z danym miejscem w budowaniu społecznej odporności. Można by to osiągnąć poprzez włączenie narracji i opowieści w proces angażowania lokalnych społeczności i komunikacji z nimi (Egusquiza i in., 2023). Budowa tradycyjnych chat bhunga w Indiach jest jednym z przykładów tradycyjnego budownictwa, które warto przeanalizować pod kątem odporności na trzęsienia ziemi. Konstrukcja chat, udoskonalana przez wieki, jest wyjątkowo odporna na trzęsienia ziemi dzięki okrągłemu kształtowi budynku i mocnej promienistej strukturze stożkowatych dachów (Jigyasu, 2013).

Inny aspekt godny tu rozważenia jest związany z działaniami naprawczymi zabytkowej tkanki architektonicznej. Okazuje się, że jeśli przy kalkulowaniu kosztów wyburzenia budynku historycznego i postawienia nowego *versus* odnowienia i zaadaptowania go do nowych funkcji wzięte zostaną również koszty środowiskowe (podejście holistyczne), to dla społeczeństwa jako całości (choć być może nie dla pojedynczego dewelopera) korzystniejsze jest przekształcanie i adaptacja istniejących budynków do nowych potrzeb i funkcji. Zasadnicze tu jest zauważenie kwestii odpadów i śmieci oraz zachowania energii wbudowanej budynku⁹. Porównanie kosztów realizacji czterech scenariuszy: zachowanie istniejącego budynku historycznego w niezmienionej formie, ocieplenie budynku, adaptacja do nowych potrzeb (na przykład zmiana układu pomieszczeń) oraz rozbiórka i wybudowanie nowego obiektu, przeprowadzone w Norwegii, pokazało, że adaptacja jest znacznie bardziej przyjaznym środowisku sposobem osiągnięcia tych samych rezultatów niż rozbiórka i wybudowanie nowego obiektu o niskim standardzie energetycznym. Przyczyną jest dużo mniejsza produkcja odpadów budowlanych, mniejsze zużycie materiałów, mniejsze zapotrzebowanie na energię konieczną do wykonania prac (Selvig,

9 Energia wbudowana obiektu to cała energia wykorzystana do jego budowy, tj. produkcji materiałów budowlanych, ich transportu, samych prac budowlanych przy obiekcie, oraz energia niezbędna do przeprowadzenia remontów i konserwacji.

2011, s. 18). Zdaniem Tyrje Nypana realizacja czwartego scenariusza (rozbiórka i wybudowanie nowego obiektu) produkuje 1,234 razy więcej odpadów (2003, s. 11). Natomiast jeśli chodzi o same odpady, zwraca się uwagę, że materiały pozostałe po rozbiórce mogą też być w jakiejś części ponownie użyte. Praktyka nie jest nowa, przeciwnie – sięga starożytności. Względy ekonomiczne (czasem również symboliczne) stanowią przy tym tylko jeden argument za jej wznowieniem. Istotne jest bowiem ograniczanie odpadu. Warto zauważyć tu więc, za Magdaleną Baborską-Narozny, że wielu współczesnych architektów wykorzystuje do 95% materiałów pochodzących z rozbiórki w ramach tzw. projektowania uwzględniającego rozbiórkę (Design for Deconstruction – DfD) (2011, s. 8).

Podsumowanie

Wstrząsy, którym w ostatnich czasach przychodzi miastom stawić czoła, związane z kryzysami gospodarczymi, wojną w Ukrainie czy pandemią COVID-19, powodują zwiększone zainteresowanie ideą rezyliencji (odporności) miasta. Jej budowanie wymaga holistycznego spojrzenia na zasoby endogeniczne miasta, które mogą służyć temu celowi. Zważywszy na społeczno-ekonomiczny potencjał kultury, jednym z zasobów, który warto rozważyć w strategiach prowadzących do tworzenia odpornego społeczno-ekonomicznego ekosystemu, jest działalność sektora kultury. Partycypacja w ofercie tworzonej przez instytucje kultury i kupowanie towarów i usług produkowanych przez przemysły kultury i kreatywne buduje kapitał ludzki, kapitał społeczny, sprzyja kreatywności i innowacji. Znajomość historii i dziedzictwa kulturowego pozwala z jednej strony czerpać lekcje odporności z przeszłości, z drugiej buduje poczucie tożsamości i przywiązania do miejsca. Odpowiednio prowadzone działania podmiotów kulturalnych pozwalają także na zwiększanie spójności i inkluzywności w lokalnych społecznościach. Nieustająco zwiększające swoją liczbę firmy zaliczane do przemysłów kultury i kreatywnych dywersyfikują lokalną gospodarkę o nowe działalności z zakresu kreatywnej ekonomii. Sprzyjają temu także procesy rewitalizacji obszarów zdegradowanych i adaptowanie ich do potrzeb m.in. sektora kultury. Decyzje o zachowaniu obiektów historycznych zamiast ich wyburzania mają istotne znaczenie ekologiczne. Ekologicznych rozwiązań można się uczyć także od tradycyjnych (rdzennych) społeczności i zabiegów stosowanych w przeszłości. Badania literaturowe potwierdzają zatem potencjał sektora kultury w zakresie budowania rezyliентnych miast. Świadomość tego potencjału jest również coraz większa wśród decydentów, co pozwala mieć nadzieję na szersze wykorzystanie tego zasobu w przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Aldrich, D.P. (2015). Social capital in post disaster recovery: strong networks and communities create a resilient east Asian community. W: D.P. Aldrich, S. Oum i Y. Sawada (red.), *Resilience and recovery in Asian disasters*. Tokyo: Springer Japan, 19–34.
- Areso, I. (2017). Bilbao's Strategic Evolution: the Metamorphosis of the Industrial City. *MAS Context*, Issue 30–31 Bilbao. Pozyskano z: <https://mascontext.com/issues/bilbao/bilbaos-strategic-evolution-the-metamorphosis-of-the-industrial-city> (dostęp: 07.09.2023).
- Ashworth, G.J. (1993). Heritage planning: an approach to managing historic cities. W: Z. Zuziak (red.), *Managing Historic Cities*. Kraków: International Cultural Centre, 27–53.
- Baborska-Narożny, M. (2011). Projektowanie uwzględniające rozbiórkę. Kształtowanie nieuniknione. *Czasopismo Techniczne*, t. 108, nr 4-A/2.
- Bridge, G. i Watson, S. (2003). *A Companion to the City*. Malden–Oxford–Victoria–Berlin: Blackwell Publishing.
- Council of European Union (2014). *Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe*. Brussels: Education Youth, Culture and Sport Council meeting, Council of European Union. Pozyskano z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52014XG0614%2808%29> (dostęp: 17.09.2023).
- Drakulić, S. (1993). Falling Down: A Mostar Bridge Elegy. *The New Republic*, 13 grudnia 1993.
- Drobniak, A. (2014). Method of assessing the resilience of a city. W: A. Drobniak (red.), *Urban Resilience Concept and Post-Industrial Cities in Europe*. Katowice: University of Economics in Katowice, 49–82.
- Drobniak, A., Cyran, R., Plac, K., Rykała, P. i Szymańska, J. (red.). (2021). *Rezyliencja miast i regionów Europy Środkowej w kontekście hybrydyzacji rozwoju*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Egusquiza, A., Lückerath, D., Zorita, S., Silverton, S., Garcia, G., Servera, E., Bonazza, A., Garcia, I. i Kalis, A. (2023). Paving the Way for Climate Neutral and Resilient Historic Districts. *Open Research Europe*, nr 3, 42. DOI: 10.12688/openreseurope.15392.1.
- Figueiredo, L., Honiden, T. i Schumann, A. (2018). Indicators for Resilient Cities. *OECD Regional Development Working Papers*, nr 02. DOI: 10.1787/6f1f6065-en.
- Gorzela, G. (2008). Miasto jako przedmiot badania ekonomii. W: B. Jałowicki (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 89–104.
- Goss, K. (2001). *Better Together. The report of Saguario Seminar: Civic Engagement in America*. Saguario Seminar: Civic Engagement in America, John F. Kennedy School of Government. Cambridge, MA: Harvard University.

- GUS (2023). Przemysły kultury i kreatywne w 2021 r. *Informacja sygnalna*. Pozyskano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/przemysly-kultury-i-kreatywne-w-2021-roku,21,5.html> (dostęp: 17.09.2023).
- Holling, C.S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, nr 4, 1–23. DOI: 10.1146/annurev.es.04.110173.000245.
- Holtorf, C. (2018). Embracing change: How cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology*, nr 50(4), 639–650. DOI: 10.1080/00438243.2018.1510340.
- Jigyasu, R. i in. (2013). *Heritage and Resilience. Issues and Opportunities for Reducing Disaster Risks*. 4th Session of the Global Platform for Disaster Risk Reduction, 19–23 May 2013 in Geneva, Switzerland. UNISDR.
- Kamran, M. (2022). Role of cultural heritage in promoting the resilience of linear/critical infrastructure system with the enhancement of economic dimension of resilience: a critical review. *International Journal of Construction Management*, nr 22(7), 1345–1354.
- Keck, M. i Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, nr 67(1), 5–19. DOI: 10.3112/erdkunde.2013.01.02.
- Klamer, A. (1996). *The Value of Culture: On the Relationship between Economics and Arts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kłóskowska, A. (2005). *Kultura masowa. Krytyka i obrona*. Warszawa: PWN.
- Komisja Europejska (2014). *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, COM(2014) 477 final. Bruksela: Komisja Europejska. Pozyskano z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A52014DC0477>.
- Kroeber, A.L. i Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, MA: Harvard University. Pozyskano z: [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:427692955\\$9i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:427692955$9i) (dostęp: 24.09.2023).
- Lewandowski, P., Mućk, J. i Skrok, Ł. (2010). *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu. Raport końcowy*. Warszawa: Instytut Badań Strukturalnych.
- Maik, W. (2008). Ewolucje teoretyczno-metodologiczne studiów miejskich w świetle zmieniających się konceptualizacji miasta. W: J.J. Parysek i T. Strykiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 77–90.
- Martin, R. i Sunley, P. (2020). Regional Economic Resilience: Evolution and Evaluation. W: G. Bristow i A. Healy (red.), *Handbook on Regional Economic Resilience*. Cheltenham: Edward Elgar, 10–35.

- Matarasso, F. (2001). *Culture, Economics & Development*. W: F. Matarasso (red.), *Recognising Culture. A Series of Briefing Papers on Culture and Development*. London: Comedia-Department of Canadian Heritage-UNESCO.
- Meerow, S., Newell, J.P. i Stults, M. (2016). Defining Urban Resilience: A Review. *Landscape and Urban Planning*, nr 147, 38–49. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2015.11.011.
- Mierzejewska, L. i Wdowicka, M. (2018). City Resilience vs. Resilient City: Terminological Intricacies and Concept Inaccuracies. *Quaestiones Geographicae*, nr 37(2), 7–15. DOI: 10.2478/quageo-2018-0018.
- Murzyn-Kupisz, M. i Działek, J. (2013). Cultural Heritage in Building and Enhancing Social Capital. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, nr 3(1), 35–54. DOI: 10.1108/20441261311317392.
- Nypan, T. (2003). *Cultural Heritage Monuments and Historic Buildings as Value Generators in a Post-Industrial Economy. With Emphasis on Exploring the Role of the Sector as Economic Driver*. Oslo: Directorate for Cultural Heritage, Norway.
- Porter, M. (1994). *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Potts, A. (2021). The Role of Culture in Climate Resilient Development. *UCLG Committee on Culture Reports*, nr 10, and *Climate Heritage Network* (Working Group 5). https://agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/report_10_-_culture_and_climate_resilient_development_-_en_0.pdf (dostęp: 17.09.2023).
- Pratt, A.C. (2017). Beyond resilience: Learning from the cultural economy. *European Planning Studies*, nr 25(1), 127–139. DOI: 10.1080/09654313.2016.1272549.
- Pyka, R. (2018). Kultura jako czynnik miejskiej rezyliencji na przykładzie dawnych miast przemysłowych należących do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO. *Przypadek dwóch miast: Katowice i Saint-Étienne. Kultura i Społeczeństwo*, nr 62(3), 3–27. DOI: 10.35757/KiS.2018.62.3.1.
- Sanetra-Szeliga, J. (2020). *Kulturotropa. Znaczenie kultury w rozwoju współczesnych miast*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sanetra-Szeliga, J. (2021). Kultura i dziedzictwo kulturowe czwartym filarem zrównoważonego rozwoju? W: A. Marciniak i M. Pawleta, *Dziedzictwo kulturowe w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju*. Kraków: TAIWPN Universitas, 33–60.
- Sanetra-Szeliga, J. i Jagodzińska, K. (red.) (2017). *Potencjał dziedzictwa: społeczno-gospodarcze przykłady z Europy Środkowej*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Selvig, E. (2011). *Klimagassberegninger for vernede boligbygg vs. nye lavenergi-boliger*. Oslo: Civitas, Bygganalyse AS, Aiv Ing Kjell gurigard AS.

- Throsby, D. (2010). *Ekonomia i kultura*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Tredgold, T. (1818) XXXVII. On the transverse strength and resilience of timber. *The Philosophical Magazine*, nr 51(239), 214–216. DOI: 10.1080/14786441808637536.
- Throsby, D. (2010). *Ekonomia i kultura*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- UNESCO (2013). *The Hangzhou Declaration. Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies*. Hangzhou: UNESCO. Pozyskano z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238> (dostęp: 20.08.2023).
- UN-HABITAT. (2018). *City Resilience Profiling Tool. Guide*. UN-HABITAT. Pozyskano z: <https://urbanresiliencehub.org/wp-content/uploads/2018/02/CRPT-Guide.pdf> (dostęp: 20.08.2023).
- Wecco, M., i Srakar, A. (2017). Blue notes: Slovenian jazz festivals and their contribution to the economic resilience of the host cities. *European Planning Studies*, nr 25(1), 107–126. DOI: 10.1080/09654313.2016.1272548.
- Wahba, S., Bordia Das, M. i Chun, Y. (2022). Building Back Stronger: Urban Resilience Through Post-Conflict Reconstruction. *Journal of International Affairs*, nr 74(1).
- Wahba, S.N. i in. (2018). *Culture in City Reconstruction and Recovery. Position Paper*. UNESCO, The World Bank. Pozyskano z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265981> (dostęp: 20.08.2023).
- Wallis, A. (1967). *Socjologia wielkiego miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Weichert, K. (1984, reprint 2010) *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.

Netografia

- Merriam-Webster Dictionary *Resilience*. Pozyskano z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience> (dostęp: 17.07.2023).
- Olszewska, B. *Sztuka w obozach koncentracyjnych*. Pozyskano z: <https://www.ravensbruck.pl/pl/ciekawostki/sztuka-w-obozach-koncentracyjnych> (dostęp: 17.07.2023).

Joanna Sanetra-Szeliga – adiunktka na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie. Prowadzi badania na temat społeczno-ekonomicznego potencjału kultury w rozwoju miast, wpływu megaeventów (szczególnie ESK) i rezyliencji miast historycznych. Autorka i redaktorka publikacji, np. *Kulturotopia* (2020); *Culture and heritage as a means to foster quality of life? The case of Wrocław European Capital of Culture 2016* (2022); *Kraków. A creative city* (2023); uczestniczka i koordynatorka projektów badawczych, w tym międzynarodowych (np. HOMEÉ, ILUCIDARE).

